

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ»

Смєсова В.Л.

У статті розглянуто теоретико-методологічні засади до визначення інвестиційних можливостей різними економічними напрямками. Наведено характеристику ресурсного, рейтингового та ефективного підходів до визначення категорії «інвестиційний потенціал».

Ключові слова: інвестиційний потенціал, інвестиційні ресурси, національна економіка.

ВСТУП

Визначення сутності категорії “інвестиційний потенціал” (ІП) повинно проводитись з урахуванням теоретичної спадщини попередників, спиратися на позитивні досягнення та досвід аналізу інвестицій провідних економічних шкіл.

Останнім часом науковцями приділяється певна увага дослідженням проблем формування та використання ІП. Зокрема проаналізовано структуру джерел інвестицій, потенційні інвестиційні можливості економіки України, зосереджено увагу на визначенні сутності ІП у працях О. Белова, М. Ломанн, Я. Жаліло, В. Просяника [1], [2].

Попри те, що деякі теоретичні аспекти ІП і були детально розроблені, —у цілому, осмислення вказаної проблематики має уривчастий та незавершений характер. Тому метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад визначення категорії «інвестиційний потенціал».

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Точкою відліку в генезі категорії “інвестиційний потенціал” вважаємо теоретичні дослідження у сфері інвестування. Зачатки таких досліджень належать до XVII – початку XIX ст. та характеризуються здобутками англійської класичної школи політекономії. Беззаперечним є те, що представники школи фізіократів – Ф. Кене та Ж. Тюрго намагалися визначити першоджерела доходів від капіталу. Наприклад, у Кене – це “чистий продукт”, величина якого залежить від вкладень капіталу; Ж. Тюрго визначає капітал як “нагромаджені цінності”, а вкладання капіталу, відповідно, як суму цінностей, певну кількість разів нагромаджені за рахунок ощадливої поведінки та спрямованої у виробництво. Однак поглиблених досліджень у сфері капіталовкладень ці економісти не проводили.

Основні аспекти інвестиційної концепції класичної школи політекономії, що стали початком генетичного аналізу формування ІП, можемо представити у наступних положеннях:

1. Джерелом інвестиційних ресурсів визнано заощадження, що чітко простежується в роботах Дж. Ст. Мілля, – “усякий капітал, і особливо усяке прирощення капіталу, є результатом заощадження” [3, с. 167]. А. Сміт встановив, що процес утворення інвестиційних ресурсів відбувається завдяки нагромадженню капіталу (заощадженням) та наголосив на ключовому значенні цих ресурсів для розвитку і розширення матеріального виробництва. А це, з нашої точки зору, відображає основні аспекти процесу формування ресурсів, що можуть бути використані в інвестуванні, та характеризує джерела ІП.

2. Джерелом зростання капіталу визнано доходи (прибутки підприємств) та досліджено їх роль в процесі інвестування. Так, у А. Сміта прибуток визначається вартістю використаного у виробництво капіталу, він може бути більшим чи меншим залежно від розмірів цього капіталу [4, с. 116-117]. Це, безперечно, також дає уявлення про джерела інвестицій капіталістичного підприємства і його ІП зокрема.

3. Розширено коло чинників інвестиційних вкладень, що впливає, на наш погляд, з досліджень Т. Мальтуса про “безпосередні причини зростання багатства” [5, с. 147]. Серед цих чинників виділено співвідношення між прибутком і заробітною платою (зниження останньої при зростанні чисельності населення призведе до зростання прибутку і стимулюватиме виробництво) та співвідношення між споживанням і заощадженнями.

4. Доведено тезу, згідно з якою зі зростанням обсягу додатково використаної землі та капіталу зменшується віддача капіталу (“прибутку”), тобто фактично обґрунтовано основний зміст закону спадної граничної продуктивності, що, на наш погляд, характеризує залежність ефективності інвестицій від обсягів пропозиції факторів виробництва [5, с. 144].

6. Обґрунтовано виникнення попиту на капітал та пов'язано його динаміку з доходами, відсотковою ставкою

та станом міжнародної торгівлі [3, с. 179-183]. Це, безумовно, дає уявлення про чинники, які впливають на інвестиційний попит, а, отже, і на ІІ, та відкриває перспективи їх глибшого дослідження як на мікро-, так і на макрорівні.

7. Встановлено, що між інвестиційними вливаннями та валовим продуктом існує пряма залежність. Запорукою досягнення економічного зростання, вважають класики, є "...усяке збільшення або зменшення капіталу", що "природно веде до ...реального багатства та доходу усіх жителів" [4].

Таким чином, розробки класичної школи політекономії можуть бути охарактеризовані як уперше систематизована, поліфункціональна парадигма інвестиційної моделі в цілому, що висвітлює основні засади інвестування на макроекономічному рівні та потенційні можливості інвестиційного зростання.

Уявлення про капіталовкладення та формування інвестиційних ресурсів доповнив К. Маркс у "Капіталі", де він осмислив основні аспекти процесу капіталовкладення, структури капіталу та його відтворення, дослідив попит на інвестиції тощо. Щоб капітал приніс дохід, – стверджує Маркс, – його потрібно попередньо витратити [6, с. 409]. Основним мотивом вкладання капіталу є отримання додаткової вартості, її створення та привласнення. Звідси випливає, що попит на інвестиції буде доти, доки інвестиційні вкладення приносять віддачу. Ця позиція відображає чинники, що впливають на капіталовкладення, та інструменти регулювання процесу використання ресурсів в інвестиційному середовищі, основним з яких, на думку Маркса, є норма прибутку.

Маржиналісти заклали основи уявлень про інвестиційний ринок та зробили спробу розширити коло чинників впливу на формування інвестиційних попиту та пропозиції. Так, К. Менгер вирішував проблеми нагромадження капіталу з погляду відтворення його частин та намагався показати залежність вартості товарів, у тому числі інвестиційних, від пропозиції цих товарів [7, с. 111-114].

Є. Бем-Баверк уточнив сукупність чинників, що впливають на ціну виробничого капіталу (інвестиційних товарів), а, отже, одночасно з цим активізують чи уповільнюють інвестиційний попит і позначаються на масштабах ІІ; визначав граничну корисність інвестиційних товарів, що, на його думку, залежить від граничної корисності вироблених з їхньою допомогою благ; підкреслив значення нагромадження та вплив його динаміки на безпосереднє формування капіталу [8].

Одночасно вважаємо, що слабким місцем досліджень маржиналістів є надмірне поглиблення і вивчення практичних питань суб'єктів господарювання та відхід від вирішення проблем макроекономічного характеру.

А. Маршалл розкрив як механізм ціноутворення на інвестиційному ринку, так і сукупність чинників, від яких залежать інвестиційні попит та пропозиція. З іншого боку, науковець підкреслив, що ціна інвестиційних товарів залежить від так званого споживчого надлишку ("мірила додаткового задоволення"), тобто від надлишку накопиченого капіталу, не використаного в якості інвестиційного ресурсу та заощадженого [9, с. 191].

Це зауваження дає підстави стверджувати про залежність обсягу ресурсів, які потенційно можуть бути використані в інвестуванні, від динаміки інвестиційної пропозиції, тобто про залежність процесу вкладання інвестицій від масштабів наявного ІІ.

Вихідним положенням Дж. Гобсона стало те, що заощадження, які виступають потенційними інвестиційними ресурсами, та інвестиції – це тотожні величини. На його погляд, в економіці статичного типу вся сума доходів трансформується у споживчі товари, реальна ж економіка відрізняється динамічністю, і тому потребує зростання кількості інвестицій та заощаджень, однак їх величини у таких умовах ніколи не дорівнюватимуть одна одній [10, с. 119-131]. Прискорення темпів економічного зростання потребує все більшої кількості інвестицій. Вихід Дж. Гобсон бачить в урівноважуванні системи за рахунок створення державою сприятливих умов для інвестування. Тим самим, на наш погляд, Гобсон зробив крок для вирішення проблеми формування та оптимального розподілу заощаджень у матеріальне виробництво, відійшовши від типової неокласичної позиції.

Вважаємо, що розробки неокласиків розширили уявлення відносно сутності ІІ, чинників, які впливають на його формування і реалізацію, рівновагу на ринку інвестицій.

Одним із вагомих внесків інвестиційної теорії Дж. Кейнса, що стосуються процесів формування та використання ІІ, є проголошення необхідності активного регулювання державою інвестицій у національній економіці та застосування основних важелів залучення ресурсів, що потенційно можуть бути використані в процесі інвестування, у макроекономічне середовище. Результатом подібних заходів за Кейнсом повинно стати перетікання заощаджених коштів у реальне економічне середовище та активізація процесів інвестування [4]. Кейнс фактично запропонував стимуляційний механізм залучення та реалізації ІІ суб'єктів та національної економіки в цілому. Ідея поєднання фіскальних та монетарних інструментів є доцільною та актуальною для вітчизняної економіки і має бути використана при розробці механізму стимулювання відтворення ІІ.

На думку Дж. Кейнса, у межах дії основного психологічного закону "люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання з ростом доходу, але не тією самою мірою, якою зростає дохід", що відображає перевищення реального доходу над сукупним споживанням [4]. Таким чином, дослідник підійшов до проблеми формування надлишку потенційних інвестиційних ресурсів в умовах зростання сукупного доходу, що можуть при розумній політиці перетворитися в реальні інвестиції.

Висновки Кейнса щодо взаємозв'язків між інвестиціями та нагромадженням капіталу, споживанням, заощадженнями та національним доходом, інвестиціями та безробіттям дозволяють удосконалити механізм акумуляції ресурсів, придатних для інвестування, внутрішніх джерел їх формування, взаємозв'язків між

суб'єктами економіки [4].

У той час як у західній економічній науці досить широко проводилися дослідження інвестиційних проблем, радянські вчені не приділяли належної уваги вивченню інвестицій та ІІ, зокрема. У науковому обігу використовувалося лише поняття “потенціал” (від лат. “potentia” – сила), яке розглядалося у двох ракурсах. По-перше, як засоби, джерела, що є у наявності та можуть бути мобілізовані, приведені у дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якої-небудь задачі. А, по-друге, як можливості окремої особи, суспільства, держави в певній сфері [11, с. 428].

В українській економічній думці заслуговує на увагу характеристика потенціалу А. Задоя [12]. Дослідник справедливо вважає, що категорія “народногосподарський потенціал” є загальною і завжди характеризує відповідний спосіб виробництва [12, с. 4]. А. Задоя доходить висновку, що це певний максимально-оптимальний рівень розвитку, як певна межа, що існує у даній сфері, перетинання якої гальмуватиме здійснення плану, вирішення поставленої задачі, досягнення прогресу [12, с. 18]. ІІ, відповідно, у даному ракурсі – це певний оптимальний обсяг інвестиційних вкладень, що може “витримати” економіка в процесі забезпечення інтенсивного зростання суспільного виробництва.

Одночасно в його визначенні недостатньо враховано наявність в економіці можливостей забезпечення інвестування відповідними джерелами ресурсів. Максимально допустимий рівень інвестицій досягається лише в тому випадку, коли є можливості для інвестування, тобто, коли існують достатні для здійснення інвестиційної діяльності джерела.

Перші спроби осучаснення уявлень щодо ІІ простежуються у працях російського вченого В. Бочарова [13]. Він зазначав, що в процесі досягнення урівноваження інвестиційного попиту та пропозиції необхідно враховувати “потенційний попит” – попит на інвестиційні товари, що визначаються купівельною спроможністю та певним обсягом потенційних інвестиційних потреб. Такий потенційний попит є формальним і виступає як ІІ.

З огляду саме на такий напрямок пізнання спрямовував свої дослідження російський вчений Ф. Тумусов. Він охарактеризував ІІ як сукупність потенційних інвестиційних ресурсів, що складають ту частину накопиченого капіталу, яка представлена на інвестиційному ринку у формі потенційного інвестиційного попиту, здатного та спроможного перетворитися в реальний інвестиційний попит, що забезпечує задоволення матеріальних, фінансових та інтелектуальних потреб відтворення капіталу [14].

Таким чином було сформовано підхід до визначення ІІ, що було названо ресурсним, оскільки ІІ у даному випадку асоціюється з інвестиційними ресурсами.

Інше бачення природи та сутності ІІ запропоновано консультативною групою “Експерт-географія” [15, с. 20]. «Консультанти» вважають, що ІІ виступає складовою частиною інвестиційного клімату країни та охоплює переважно умови інвестування. Дослідники визначають ІІ регіону, як категорію, що враховує такі макроекономічні характеристики як насиченість факторами виробництва, споживчий попит, темпи зростання, ставку відсотка, норму прибутку тощо. ІІ складається з ресурсно-сировинного, трудового, виробничого, фінансового, споживчого, інноваційного, інституційного, інфраструктурного потенціалів. Такий підхід до визначення категорії ІІ називають експертним.

Відповідно ІІ розглядається з позиції ступеня розвиненості ресурсів, а, отже, інвестиційної привабливості. Одночасно ІІ представлено як характеристику економічного середовища певної території, як можливості забезпечити суспільне відтворення та соціально-економічний прогрес, інакше кажучи, як економічний потенціал. З огляду на ці зауваження, вважаємо, що надалі буде некоректно спиратися на експертний підхід.

Експертні оцінки ІІ зазнали критики з боку В. Мартиненка, який характеризує ІІ як відображення “взаємодії різних складових інвестиційного процесу, а не лише їх сумою. Так званою критичною масою інвестиційного процесу, яка забезпечує його динаміку та результативність, є достатність відповідних умов, ресурсів тощо» [16, с. 60]. Вчений справедливо зазначав, що метою формування ресурсів, придатних для інвестування, є подальше їхнє вкладання для досягнення ефекту від інвестиційної діяльності. Представлений підхід до визначення інвестиційного потенціалу отримав назву – «ефектний».

На наш погляд, за основу визначення ІІ необхідно брати ресурсний та ефектний підходи, що є відображенням форми існування та функціонального призначення ІІ. Поєднання вказаних характеристик у процесі аналізу сутності ІІ дозволить отримати більш повне уявлення щодо його місця в економіці та масштабів раціонального використання.

Перші спроби осмислити ІІ в Україні мали фрагментарний характер, стосувалися вивчення інвестиційних ресурсів, структури, потенційної можливості їх розміщення при інвестуванні. Потім були спроби розрахунку можливостей щодо інвестування на прикладі певного регіону та суб'єктів національної економіки. Науковий аналіз було зосереджено і на дослідженні джерел національних інвестиційних можливостей у контексті їх класифікації та аналізу на рівні економічних суб'єктів [17].

Фундаментальним дослідженням ІІ на макрорівні, на наш погляд, є праця О. Белова, М. Ломанн та ін., що провели кількісний та якісний аналіз національного інвестиційного потенціалу, зробили оцінку механізмів, які забезпечували б його нагромадження [1]. Під національним ІІ вчені розуміють “сукупність коштів населення, підприємств, держави та нерезидентів, які потенційно можуть бути використані для здійснення інвестиційної діяльності (розглядатися як інвестиційні ресурси)” [1, с. 37]. У даному визначенні, на наш погляд, ІІ розглядається як можливості інвестування, що мають фінансову, а не будь-яку іншу основу та використовується ресурсний

підхід до його визначення.

ВИСНОВКИ

Отже, в еволюції категорії “інвестиційний потенціал” можна виділити чотири етапи: 1) з’ясування проблем формування інвестиційних ресурсів та сутності інвестиційного процесу; 2) дослідження інвестиційного ринку та можливостей досягнення рівноваги на ньому; 3) аналіз потенційних можливостей економіки та розкриття сутності інвестиційного потенціалу; 4) обґрунтування особливостей формування ІІ на мікро- та макрорівнях.

Аналіз теоретичних поглядів відносно ІІ засвідчив, що як для вітчизняної, так і для західної наукових шкіл характерним є розмежування позицій щодо структури та особливостей його формування та використання. Надалі потребує уточнення та обґрунтування економічна категорія “інвестиційний потенціал національної економіки”, що відображає відповідні відносини між її суб’єктами, а також роль держави в процесі мобілізації та використання ІІ, механізм державного стимулювання його відтворення.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національний інвестиційний потенціал як фундамент економічного зростання в Україні / О. Белов, М. Ломанн, Я. Жаліло та ін. – К. : НІСД, 2001. – 96 с.
2. Просяник В. М. Інвестиційні ресурси: теоретичний та прикладний аналіз / В. М. Просяник. – Х. : Гриф, 2001. – 78 с.
3. Милль Дж. Ст. Основы политической экономии : в 3 т. / Дж. Ст. Милль; под общ. ред. А. Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1980. Т. 1. – 1980. – 494 с.
4. Классика экономической мысли : В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 896 с.
5. 25 ключевых книг по экономике / А. Бейтон, А. Казорла. – Челябинск : УРАЛ LTD, 1999. – С. 138-154.
6. Маркс К. Капитал : в 3 т. / К. Маркс. – М. : Политиздат, – Т.2. – 1984. – 650 с.
7. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. / Е. Ф. Авдокушин, М. М. Вагина, Е. Г. Василевский и др. – М. : Мысль, 1987. – Т. 3. : – 1989. – 605 с.
8. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ [Електронний ресурс] / Е. Бём-Баверк. - Режим доступу : http://www.libertarium.ru/lib_mbv_bb_01_06
9. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 2 т. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1984. – Т. 2. – 1985. – 310с.
10. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. – М. : «Прогресс», 1968. – 600с.
11. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 20. – М. : Плата – Проб. – 1975. – 608 с.
12. Задоя А. А. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство / А. А. Задоя. – Киев-Донецк : «Вища школа», 1986. – 154 с.
13. Бочаров В. В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций / В. В. Бочаров. – М. : Финансы и статистика, 1993. – 144 с.
14. Тумусов Ф. С. Стратегия формирования и реализации инвестиционного потенциала региона / Ф. С. Тумусов. – М. : РАГС, 1995. – 254 с.
15. Инвестиционный потенциал российских регионов / Консалтинговое агенство «Эксперт-РА» // Эксперт. – 1998. – № 39. – С. 18 – 37.
16. Мартиненко В. Інвестиційний потенціал України: проблеми виміру та оцінок / В. Мартиненко // Вісник НБУ. – 2000. – №2. – С. 60-61.
17. Лушкін В. А. Інвестиції та економічний розвиток / В. А. Лушкін. – Житомир : Житомир, 2002. – 256 с.

Смсова Вікторія Леонідівна, к.е.н., доцент кафедри економічної теорії і правознавства ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», тел. (0562)470583